

ТАШБЕҲ САНЪАТИНИНГ ҲАДИСЛАРДА АКС ЭТИШИ

Эрқулов Халилуллоҳ Турмухаммат ўғли

Кўкалдош ўрта махсус ислом таълим муассасаси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола ташбеҳ санъати ва унинг ҳадисларда акс этишига бағишланган бўлиб ташбеҳ санъатининг таърифи, элементлари ва мақсади ҳақида сўз боради. Яқунда сўзга бой маъно берувчи, гўзал ифода воситаси бўлган ташбеҳ санъати билан боғлиқ ҳадислардан мисоллар келтирилади.

Калит сўзлар: ташбеҳ, фасоҳат, балоғат, ҳадис.

Пайғамбаримиз(с.а.в) ўз рисолатларини адо этиш чоғларида тиллар ичида энг бой ва фасоҳат жиҳатидан энг юқори ўринда турадиган араб тилининг барча нозик жиҳатларидан фойдаланганлар. Буни амалга оширар эканлар, ҳамма одамлар тушунадиган тарзда араб тилидаги ташбеҳ(ўхшатиш), тасвирлаш, мажоз ва бошқаларга ўрин бердилар. Шунинг учун Набий(с.а.в) ишлатган тилни қанчалик яхши билсак, ҳадисларни шунчалик яхши тушунамиз ва талқин қила оламиз.

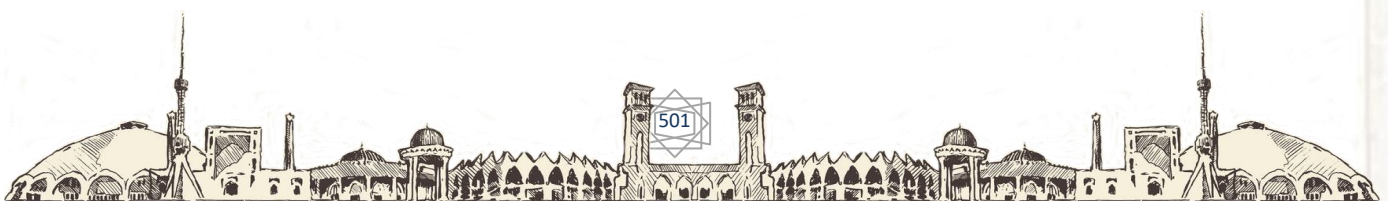
Шу нуқтаи назардан, маънони гўзал ифодалаш ифодаси сифатида тилнинг энг муҳим хусусиятларидан бири фасоҳат ва балоғатдир. Балоғатнинг икки даражаси бор, юқори ва қуйи: Юқори даража – бу Пайғамбар(с.а.в)нинг баъзи балоғатли айтган ҳадисларидир. Қуйи даража эса фосиҳ бўлмаган иборалар ва сўзлар. Балоғат илми туфайли биз бадий матнларни тушуниш билан бирга, тилда қўлланиладиги санъатнинг қадр-қимматини ҳам англаб, кучли ва заиф тарафларини билиб оламиз.

Ташбеҳ санъати

(وَالشَّبِيهَةُ الشَّبِيهَةُ وَ الشَّبِيهَةُ) сўзи луғатда бирор нарсага ўхшаш ёки ўхшатиш маъносини билдиради ва унинг кўплик шакли أَشْبَاهٌ дир.

Ташбеҳ атамаси бир ёки бир неча умумий хусусиятга кўра, бирор нарсани бошқа нарсага маълум мақсадда бош гап билан солиштиришни билдиради. Бу бир нарса бошқа нарсага шерик эканлигини англатади. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, сўзни кучайтириш мақсадида бир-бирига умумий ва ўхшаш томонлари бўлган икки нарсани қиёслаш “ташбеҳ” дейилади. Балоғат илми билан шуғулланувчилар ташбеҳни қуёшдаги ёруғлик ва шердаги жасорат каби бир нарсада мавжуд бўлган фазилатлардан бирида икки сифатнинг иштирокини кўрсатиш деб таърифлаганлар.

Ташбеҳ ҳақида биринчилардан бўлиб таърифлаган Ал-Мубаррид (ваф. 285/898) ташбеҳни қуйидагича тушунган: “Ташбеҳнинг ҳам ўз қондаси бор. Ўхшатилаётган нарса(объект)лар шаклий жиҳатдан ўхшаш ёки бир-бирига

қарама-қарши бўлиши мумкин, бироқ, ташбеҳни жойлашувга қараб баҳолаш лозимдир.”

Қудома бин Жаъфар (ваф: 337/948) ўзининг "Нақдуш-шеър" китобида ташбеҳни шундай таърифлайди: “Ташбеҳ фақат уларни қамраб олган ва у билан тавсифланган маънолардагигина шерикликдир; Уларнинг ҳар бири ўзи тасвирланган сифатлар жиҳатидан бир-биридан фарқ қилганда пайдо бўлади. Агар шундай бўлса, энг чиройли ташбеҳ икки нарса ўртасидаги фарқдан кўра кўпроқ умумий сифатлар билан мумкин. Шундай қилиб, охир-оқибат улар бир хил бўлади.”

Ар-Руммоний (ваф: 384/994) эса: “Ташбеҳ – ақл ва туйғуда бирини иккинчисига алмаштиришдир”, деган. Абу Ҳилол ал-Аскарый (ваф. 400-йилдан кейин) ҳам шундай деган: “Ташбеҳ – икки нарсани бир-бири билан алмаштириш ва ўхшатиш билан ифодалашдир.”

Араблар энг кўп фойдаланадиган ва энг кўп эътибор берадиган санъатлардан бири бўлган ташбеҳ ёзма тил билан бирга оғзаки тилда ҳам тез-тез учраб турадиган ифода шаклидир. Ўхшатишнинг асосий фойдаси ҳикояни конкрет қилиш ва тингловчига етказилиши керак бўлган фикр ва ҳис-туйғуларни самарали етказишдир. Аслида тилнинг табиий вазифаси бўлган ўхшатишнинг бир қисми тилда жойлашган. Шунинг учун ўхшатишлар бадий қийматга эга бўлган маҳоратни акс эттириши шарт эмас. Бироқ, шахсий фойдаланишни акс эттирувчи таъсирли ва аниқ ўхшатишлар санъат билан боғланиши мумкин.

Агар ўхшатиш турли йўналишдаги бир нечта элементлардан номинал тарзда олинган бўлса, у тамсилли ўхшатиш дейилади. Масалан:

الْمَنُورِ الْعِنَبِ كَعَنْفُودِ الْا ثَرِيَا

“Қандил ёрқин узум новдасига ўхшайди”. Бундай ўхшатиш бошқаларга қараганда фасоҳат ва балоғатда энг катта таъсирга эга. Бу ҳаяжон кучини икки барабар оширгани учун сўзга куч беради.

Ташбеҳнинг икки тури мавжуд. Биринчисида ташбеҳнинг асли бўлса, иккинчисида ўхшатиш яширинган нарса бўлади. Қуръонда бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

حَبَّةٌ مِّائَةٌ سُنْبُلَةٌ كُلٌّ فِي سَنَابِلٍ سَبْعَ أَنْبَتٍ حَبَّةٌ كَمَثَلِ اللَّهِ سَبِيلٌ فِي أَمْوَالِهِمْ يُنْفِقُونَ الَّذِينَ مَثَلُ

“Молларини Аллоҳнинг йўлида сарфлайдиганларнинг мисоли худди ҳар бошоқда юзтадан дони бор, етти бошоқни ўстириб чиқарадиган бир дона донга ўхшайди”, деган оят мисол бўла олади. Ташбиҳ ва тамсилнинг бир-биридан фарқи шундаки, ташбеҳ умумий, тамсил эса хос бўлади. Ҳар бир тамсил ташбеҳдир. Бироқ, барча ташбеҳ ҳам тамсил бўла олмайди.

Тамсил бўлмаган ташбеҳ

Ташбеҳнинг жиҳати бир неча хил элементларга боғлиқ бўлмай, балки иккала нарса бир ёки бир нечта сифат жиҳатидан ўхшаш бўлса, у тамсил бўлмаган ташбеҳ дейилади. Масалан, *كَالْبَنَرِ وَجْهَهُ* унинг юзи ёрқинлиги жиҳатидан тўлин ойга ўхшатилади.

كَالذَّرِّهِمِ النَّجْمِ

Бошқа бир мисолда, юлдуз кумуш тангага ўхшатилади.

Ҳадислардан Ташбеҳ санъатидан намуналар

Маълумки, ҳадис ва араб тили ислом илмларида доимий равишда бирига боғлиқ бўлган икки фан соҳасидир. Яъни, Пайғамбаримиз (с.а.в) биринчи марта маълум сўз ва ибораларни маълум маъноларда ишлатиб, уларни араб тилига олиб кирганлар. Бунга параллел равишда ҳадис бошқа илмларга таъсир қилганидек, араб тили ва бу тил билан шуғулланувчи олимлар учун етакчи рол ўйнаган.

Ана шу таъсир натижасида кўплаб тилшунос олимлар тарих давомида ташбеҳдан фойдаланганлар. Арабларнинг энг балоғатли, фасоҳатли ва лўнда сўзловчиси Пайғамбаримиз(с.а.в) ҳам кўп масалаларни ўхшатиш, тасвирлаш ёки масал билан изоҳлаганлар, қисқаси Расулulloҳ (с.а.в) ўз сўзларида тез-тез ташбеҳга мурожаат қилганликларини кўрамиз. Пайғамбаримиз(с.а.в) ибораларида ўхшатишнинг қўлланиши ҳисобга олинса, ҳадиснинг барча ислом илмларида маълум таъсири борлиги кўринади. Бу таъсир пайғамбарлик мероси билан ёритилган соҳаларда бўлмаса ҳам, сабр-тоқат ва одоб услублари, ровий ва ровийларнинг шартлари, танқид ва афзал мезонлари, таснифи ва талқин услубларига таъсир қилган. Буларнинг барчаси ривоят ва иснод орқали наҳв намуналарига кириб, луғат мавзусига ўтиб, тилга адабий янгиликлар олиб кирган, ҳар соҳада намоён бўлади.

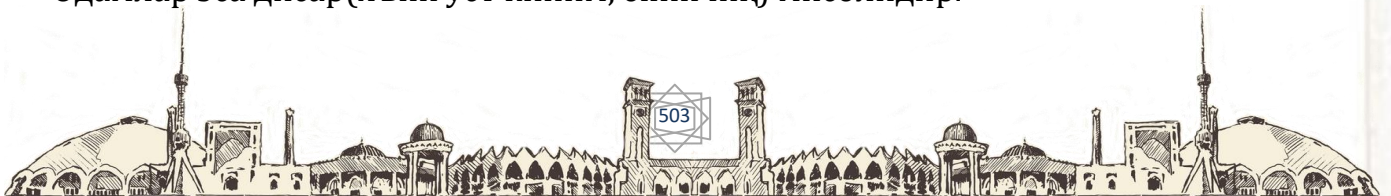
Ҳадис матнларида кўп мавзуларда ўхшатиш мисоллари мавжуд бўлса-да, улар асосан қуйидаги мавзуларга қаратилганлигини айтиш мумкин:

- 1-Аллоҳ таоло ҳақида;
- 2-Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари ҳақида;
- 3-Мусулмонлар ҳақида;
- 4-Мунофиқ ва кофирлар ҳақида;
- 5-Амаллар ҳақида;
- 6-Ижтимоий муносабатлар ҳақида;
- 7-Қуръон ҳақида.

Қуйида бу ташбеҳларга оид мисолларни келтирамиз:

1. (ثَارَ الدِّ وَالنَّاسُ الشَّعَارُ أَنْتُمْ).

“Сизлар шиар(яъни танага тегиб турадиган ички кийим) кабисиз. Одамлар эса дисар(яъни уст кийим, ёпинчик) мисолидир.”

Бу ҳадисда ансорлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга яқин бўлганликлари учун ички кийимга, одамлар эса узоқда бўлганликлари учун уст кийимга ўхшатилади.

2. الخَطِيْبَةُ تُطْفِئُ قَهْلًا وَالصَّدَّ جُنَّةُ الصَّوْمِ

"Рўза қалқондир. Садақа хатоларни ўчиради." Бу ерда рўза қалқонга ўхшатилади. Чунки қалқон одамларни ҳимоя қилади. Рўза ҳам шундай, яъни азобдан сақлайди.

3. (الشَّيْطَانُ حَبَائِلُ وَالنِّسَاءُ)

"Аёллар шайтоннинг тузоғидир." Аёлларни тузоққа ўхшатишади. Ҳайвонлар тузоққа тушганидек, аёллар ҳам одамларни тузоққа тушурадилар.

4. "المؤمن مِرَاةُ الْمُؤْمِنِ"

Мўмин биродарининг кўзгусидир.

Бу ҳадиси шарифда тасвирнинг акс этиши нуқтаи назаридан қиёс қилинган. Худди шу сурат ойнада кўринса, мўмин ҳам шундай кўринади. Мўминнинг биродарига қилган ишининг таъсири (яхшими ёки ёмонми) кўринади. Ёмон бўлса насиҳат қилади, яхши бўлса мақтади. Бу ҳадис "Авнуъл Маъбуд" тафсирида одамнинг қиёфаси ойнада акс этганидек, мўмин ҳам бошқа мўмин биродар кўрмаган нарсани кўради. Инсон ўз айбини мўмин биродарининг гапи орқали билади, деб таъвил қилинган.

5. بِإِبْهَامِنِ إِلا تَدْخُلُ وَإِنْ بِإِبْهَامِ وَعَلَى الْعِلْمِ مَدِيَةٌ إِذَا

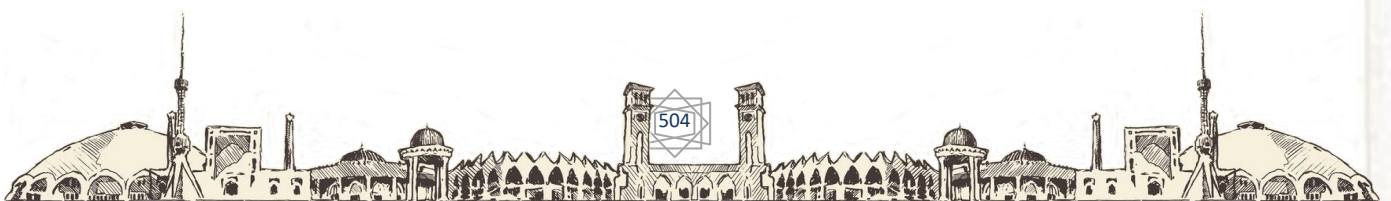
"Мен илм шаҳриман, Али унинг дарвозасидир, у ерга фақат унинг дарвозасидан кирилади".

Бу ҳадиси шарифда одамлар баъзи нарсаларга ўхшатилади.

6. وَأَلْ سَأَلُ : أَرْبَعَةٌ يُوْجِرُ فِي إِذْنِهِ اللهُ رَحْمَكُمْ فَمَا سَأَلُوا أَلْ سَوَالِ وَمَا تَاحَا خَزَائِنُ الْعِلْمِ لِمَنْ أَحَبَّ وَالْمَسْئُومِ وَالْمَجْتَبِ

"Билим - бу хазина. Уларнинг калити - бу савол. Саволлар беринг. Тўрт киши савол бериш орқали мукофотланади. Биринчиси савол берган, иккинчиси жавоб берган, учинчиси тинглаган ва тўртинчис уларни севган".

Бу ерда савол калитга ўхшатиляпти. Чунки хазина калити хазина ичидаги нарсага етаклаганидек, савол илмга етаклайди. Биз етказмоқчи бўлган мисолларда кўриниб турганидек, Пайғамбаримиз (с.а.в)нинг сўзлари ҳам балоғат ва баён илмининг энг юқори даражасига мисолдир. Чунки у зотнинг сўзлари балоғат, фасоҳат ва баён қилишда Қуръондан кейинги иккинчи даражани ташкил қилади. Яна кўп ҳадисларда Пайғамбаримиз (с.а.в) ўз нутқларида қисқа, ихчам, мажозий ва маъноли сўзларни қўллаганлар,

бошқаларнинг қизиқишини оширганлар ва сўзларини зериктирмасдан яхши тушунилишини таъминлаганлар.

Хулоса қилиб айтганда, мақоламизда кўриниб турганидек, тасхбэх ҳадисларда тез-тез учраб турадиган, сўзларга янада бой маъно берувчи гўзал ифода воситасидир.

Бу турдаги изланишлар ўтмишда бўлганидек, ҳозирги кунда ҳам, келажакда ҳам янада таъсирли, фойдали ва давомли бўлиши аниқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Dölek, Adem, Edebî Açidan Hadislerde Teşbih ve Temsiller, Erzurum 2001, s. xvii, xviii.
2. Ahmed Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmaniye, (haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Ankara 2000.
3. el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid, el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb (thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî), Beyrut 1997, II.
4. Uysal, Muhittin, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstishâd Mes'elesi", Marife, yıl. 6, sayı. 1, Konya 2006.
5. Ahmad ibn Hanbal, al-Musnad, III.
6. Imom Buxoriy, Al-Jome' as-Sahih.

